

NOTÍCIA SOBRE UNES PROPIETATS
A LA VILA I TERME DE PIERA
DURANT EL SEGLE XIII:
LA FORMACIÓ D'UN DOMINI DE LA
PIA ALMOINA DE
LA SEU DE BARCELONA

JOAN CRUZ I RODRÍGUEZ

El present article pretén mostrar la tendència a la concentració de la terra, a la Baixa Edat Mitjana, exemplificada en la creació d'un patrimoni eclesiàstic, el de la quadra de la Fortesa, a Piera, propietat de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona, entre principis del segle XIII i mitjans del XVI.

LA FORMACIÓ D'UN DOMINI DE LA PIA ALMOINA DE LA SEU DE BARCELONA

A l'Edat Mitjana, sens dubte, la terra és la principal font de riquesa i d'ostentació. Sigui quina sigui la manera com hom ha aconseguit diners, el seu destí és sempre indefectible: l'adquisició de terres, que es veuen com a únic bé immutable i que garanteixen, al mateix temps, un prestigi social. Ens proposem aquí estudiar les peripècies d'una sèrie de terres i altres béns a elles lligats, situats en el terme i vila de Piera, a l'actual comarca d'Anoia, si bé en el límit del Penedès, en el qual s'englobava històricament, al llarg del segle XIII.

El conjunt de possessions que pretenem estudiar és format per les explotacions següents:

- Casa forta («domus») de Ribafort, que dóna nom a la família que la posseeix, i que no hem pogut situar avui; amb els seus masos, terres, censals i agraris. La casa forta se'ns presenta, amb tot això, com una mena de centre d'una vasta propietat, una espècie de gran casa senyorial, a la qual van units tota una sèrie d'altres centres d'explotació (masos i terres), dels quals s'obtenen el cens (una part dels beneficis que produeix l'explotació) i els agraris (censos sobre els beneficis de la terra).

- Honor o camp de la coma de Bas, al costat del torrent de la

Ferrera.

- Mas de la Riba, encara existent avui amb aquest mateix nom o el de «la Timba», per la seva proximitat a la carregada que allà dóna el riu Anoia.

- Mas o Quadra (una quadra és una subdivisió administrativa d'un senyoriu, que té el seu origen en la reconquesta i la repoblació al front de la qual es troba un «quadrero») de la Fortesa, que apareix citat en la documentació com Sa Fortea, en el qual existiria una esglésiola romànica, avui encara existent, tocant al terme de Lavit, al límit de l'Alt Penedès.

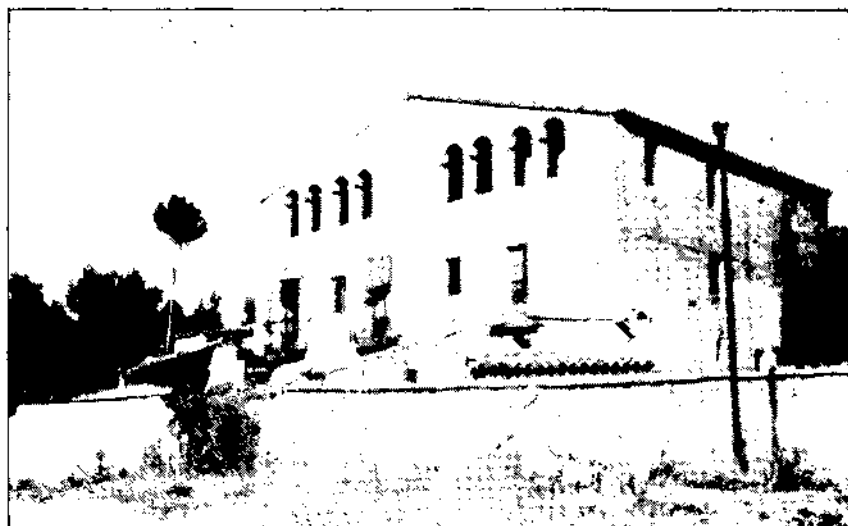
- Mas de Guinovart, prop de Ribafort i a la vora del lloc de «Cescuales».

- Una sèrie de cases, horts, possessions, drets i censos a la vila de Piera, en el seu Mercadal i l'horta Ferrera.

EL PROCÉS D'EVOLUCIÓ DE LES PROPIETATS

a) El nucli de Ribafort

La primera notícia que d'aquest conjunt de terres tenim es troba en un document conservat, com tots els que hem fet servir per a la redacció d'aquest treball, a l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona. Es tracta del testament, redactat a Piera, pel leuista Guerau, el dia de les *kalendes* de setembre de l'any de l'encarnació de 1196 (1 de setembre), de Ramon de Ribafort, retingut al llit per una greu malaltia («gravi egritudine detentus»). No s'hi especifiquen les propietats que reparteix, com a darrera deixa, a parts iguals, als seus fills varons, Pere i Ferrer. A banda d'aquestes propietats, separa una quantitat de 100 morabetins, que entrega com a dot a la seva única filla, Sibil·la.

Alguns erudits locals han cregut veure en l'actual Can Ferrer del Coll el lloc ocupat per la casa-forta de Ribafort, cosa que, però, no hem pogut comprovar documentalment.

La fortuna, però, no sempre va d'acord amb les disposicions dels testadors (i hem de recordar aquí el gran valor dels testaments com a font històrica, com es pot apreciar en els treballs de la doctora Carme Batlle, de la Universitat de Barcelona). Així, vint-i-cinc anys més tard, el 15 de juliol de 1220, trobem aquesta mateixa Sibil·la com a única propietària de les terres que, en principi, havien d'ésser dels seus germans, dels quals no en tenim cap altra notícia. En el document del qual parlem, Sibil·la fa donació de part d'aquests béns, com a esponsalici (equivalent del dot aportat per l'espòs), a son futur marit, Arnau Ferrer. En concret, es tracta de la casa forta de Ribafort que, s'especifica, es dona amb les seves pertinences i tinences, així com amb els «hominibus et feminis que ibi habitant et habitaverint», és a dir, els pagesos que les habiten i les treballen, lligats a la terra amb obligacions de caire senyorial, i que traspassen de propietari quan també ho fan les terres on són radicats.

No creiem que l'honor de la Coma de Bas, que formarà part

gairebé del conjunt que estem tractant, sigui igualment, en origen, part del llegat dels Ribafort. El fet és que en tenim la primera notícia el 1245 (10 de gener), quan Sanç de Vilafranca, constituït com a jutge en aquesta causa, dictamina en el procés establert entre Arnau Ferrer «de Ribafort» i Arnau Oller sobre l'honor de la Coma de Bas i terres adjuntes, que, això sí que ho sabem, són al costat de una altra possessió d'Arnau Ferrer, vora el torrent de Ferrera (a tocar de la farga de la vila). La resolució de Sanç és favorable a Arnau Ferrer, cosa amb la qual la propietat, segurament en origen d'Arnau, es lliga definitivament al que d'ara endavant anomenarem «llegat Ferrer-Ribafort».

b) L'aportació Ferrer

Tant Arnau com Sibil·la devien morir abans de 1247, sense fills ni hereus directes. Morts com suposem que serien també els germans de Sibil·la, totes les seves propietats reverteixen en els parents col·laterals d'Arnau, concretament el seu germà, Albert Ferrer, establert a Igualada. Sabem això, a manca de cap testament de Sibil·la o Arnau, per un document fet a Piera el 20 de març de 1247, en el qual Berenguer Rubí, d'aquesta vila, cedeix a Albert Ferrer d'Igalada tots els seus «iura, voces et acciones» (drets, veus i accions, o, el que és el mateix, drets de tot tipus, escrits o no) sobre els béns que foren d'Arnau i Sibil·la, «deffuncti», drets que tenia per un deute que aquells havien contret amb ell, de 100 sous, deute acreditat en el document redactat per Guillem Rubeu, notari de Piera, el 30 de març de 1245 (document que, malauradament, hom no conserva avui dia), i que és pagat per Albert Ferrer. Amb aquest pagament, Berenguer de Rubí renuncia a tota possible demanda, tretes les que pugui fer per un altre deute de 102 sous, contret el 1214, i del qual no tenim cap altra notícia.

Amb això, els honors entren a formar part del patrimoni d'Albert Ferrer, constituït, a banda, per una peça de terra «prop dels molins de l'abadia, sota i sobre el rec mulner», que deixa en

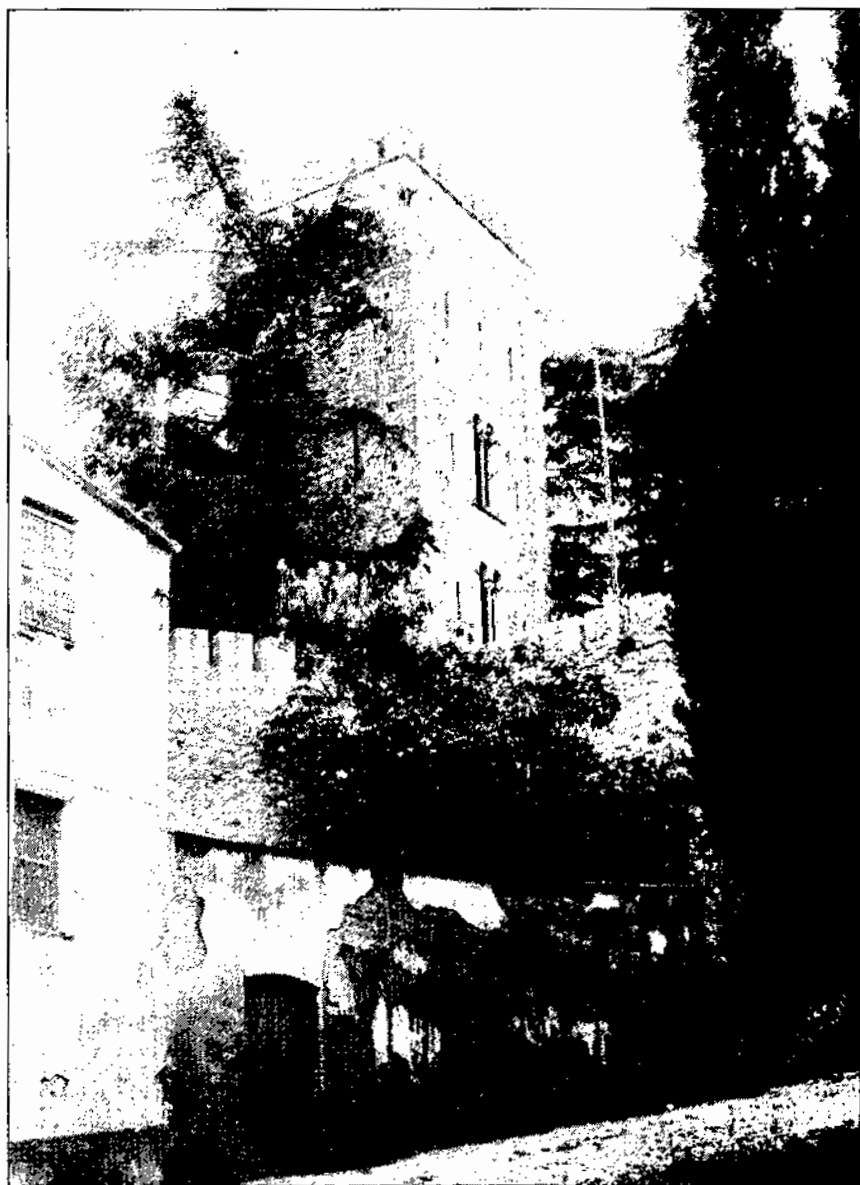

Arc exterior del Portal de Romanyà amb les armes de Pedralbes.

el seu testament a son fill Ramon. En aquest instrument notarial, de 29 de juliol de 1269, redactat per Guillem Andreu, rector i notari públic d'Igualada, Albert llega als seus fills Ramon i Pere, «pro indiviso», tot el llegat de son germà, amb la possibilitat de renunciar, en el terme d'un mes, al benefici testamentari, cas en el qual els marmessors vendrien les possessions, donant els diners als pobres. Aquest testament és destacable, no sols per referir-se a la propietat que ens ocupa, sinó també per donar-nos una nota sobre l'estructura familiar en el segle XIII: així, Albert Ferrer diferencia clarament entre dos llegats que, aparentment, haurien d'ésser un de sol: a la seva esposa, Elisenda de Canet, li dóna 705 sous (605 sous per l'esponsalici, que la dona rep sempre a la mort del marit, per al seu sosteniment, i els altres 100 provinents de la pròpia hisenda d'Albert); a Maria Noguera, mare dels seus fills, li deixa 50 sous. Podem deduir d'aquí, doncs, que els fills ho serien bé d'una esclava (cosa poc possible, ja que els esclaus acostumen a ésser identificats com a tals amb el terme «servus», si no amb la seva procedència ètnico-religiosa —«sardus», «tartarus», «graecus», «sarrahinus»—); bé d'una serventa, amistançada amb el seu senyor.

c) La concentració: Pere de Capellades

Les possessions no romanen, però, gaire temps en mans dels fills d'Albert. Aquests les venen, el 30 d'abril de 1271, a Pere de Capellades, escrivà retirat del monarca, al servei d'aquest, almenys, entre 1254 i 1262, ara dedicat a les inversions immobiliàries. Els béns venuts són la casa de Ribafort, amb la seva «fortitudine» (és a dir, la fortificació, la qual cosa ens acaba d'indicar que es tracta d'una casa forta) i els seus homes, dones, usatges (és a dir, drets consuetudinaris), censos, agraris, senyoriàtics (o drets a percebre, a banda de per propietat alodial, de la terra, per tenir-ne el senyoriu banal i jurisdiccional), servituds (drets a pagar per ésser lligat a la terra), «adempravis» (primers fruits de la terra, així com primers animals de cada camada) i aniversaris, masoveries (quantitats a rebre dels pagesos que a més de conrear una terra, tenen casa per viure-hi, en contracte per quatre o cinc anys, i que

L'antic castell de Piera o de Fontanet, avui convertit en casal habitat, ha estat, en el segle actual, objecte d'una restauració duta a terme amb dignitat. Està datat documentalment l'any 955 i fou utilitzat com a residència reial pel rei Jaume el Conqueridor.

acostuma a variar entre 1/2 i 1/5 de la collita), amb tots els seus honors (terres) i possessions, terres, vinyes, cults i erms, en muntanya i pla, amb oliveres i altres arbres, roures, boscos, garrigues i pastures. El preu de tota la hisenda no és pas gaire alt: 700 sous.

Ens manca, però, el document en el qual els hereus Ferrer venen la resta de les seves possessions a Piera a Pere de Capellades. Aquesta venda, de preu superior (1.550 sous) es faria abans del 10 de juliol del mateix any de 1271, car en aquesta data Guillem Perelló, clergue d'Òdena, Pere Ferrer del Castell d'Òdena i Pere Ferrer, nebot del difunt Albert Ferrer d'Igualada, marmessors testamentaris d'aquest, donen validesa a la venda de la casa de Ribafort, amb totes les seves pertinences, així com a la de tots els «censos, cases, horts, possessions i drets... a la vila i mercadal de Piera i els seus termes», i també de la venda del cens de nou quarteres d'ordi i tres quarteres d'espelta, que Albert rebia de la farga, i de la del mas de Guinovart (document que traduïm en apèndix).

Ens apareix aquí un nou element, que fins ara no havíem trobat: la farga, element infraestructural bàsic en la societat medieval. Prou s'ha parlat de la figura mítica del ferrer, i de la seva assimilació amb déus i herois, pel seu poder de forjar i modelar el ferro a plaer. Sens dubte, és el ferrer una figura clau en les societats medievals, com a productor de tot l'utillatge necessari en una comunitat. Aquesta farga, el camí que duia a la qual es continua dient, avui, camí de la Fàbrega, és ja documentada com a ferreria d'armes de guerra i eines de treball el 1031, i sabem que fou arrendada el 1210 a Joan Ferrer de Piera i la seva esposa Siurana. Aquí podríem cercar l'origen de la saga Ferrer que tant estem anomenant, si no fos perquè, en el moment en què el monarca arrendà a Joan i Siurana la farga, aquests només tenien dues filles. Tindrien temps de tenir un fill (Arnau) que es casés al voltant, com hem vist, del 1220, amb tan sols 10 anys. Ho dubtem, i ens inclinem a creure que els nostres Ferrer serien uns altres, que haurien rebut també el seu nom de la seva feina. Amb tot, però, la farga passà, el 1271, com tota la resta del llegat Ferrer-Ribafort, a mans de Pere de Capellades, en aquest moment un dels grans propietaris de la vila i terme de Piera.

Un mestre ferrer a la porta del seu obrador contractant un aprenent. Detall d'un retaule de Sant Eloi del segle XIV conservat a una col·lecció particular de Barcelona.

Això es veu en el fet que, a banda dels diferents honors que hem anat citant, Pere en tenia d'altres a la vila, ja per herència familiar, ja per compra. Malgrat el cognom, que denota el seu origen familiar en la veïna vila de Capellades (Pere és ja ciutadà de Barcelona), coneixem dades de la nissaga Capellades a Piera ja a principis del segle XIII, quan apareixen en documents relacionats amb el castell. A banda, per la documentació privada de Pere, coneixem una altra sèrie de cases i masos, com els que detenten Custí de Piera i la seva esposa Guillemma, que paguen cinc diners censals anuals per unes cases a la Vilanova de Piera, o unes altres per les quals ell mateix paga 15 sous i 3 diners al rei i a Ramon Folchs.

No es limiten aquí les possessions de Pere en l'actual comarca de l'Anoia. En l'àmbit estructural, posseeix un altre important element, obtingut el 1278 d'Albert de Mediona: cinc molins a la riba de l'Anoia, al terme del castell de Cabrera, detentat pel mateix Mediona, que empenyora, en un altre moment, el castell de Mataró a Pere per raó d'un deute que amb ell té. Aquests molins, el document d'establiment dels quals en favor de Pere per part del rei és un dels instruments més citats en tota la historiografia comarcana, són identificats, el 1909, per l'erudit vallbonenc Joan Avinyó, amb els «actuals» de cal Bota, ca l'Albert, el Castellet o ca l'Afou, cal Ferrer de Coll i de Bacies o Sant Miquel.

Amb tot aquest conjunt, acumulatiu, corregit i augmentat, el llegat Ribafort —Ferrer— Capellades dona un nou pas, amb el qual arriba estable fins a la fi de l'Edat Mitjana, moment que a nosaltres ens interessa.

d) L'hereu universal: la Pia Almoïna

Pere de Capellades mor al voltant de 1304, si bé no sabem la data exacta, essent enterrat a l'«actual» convent de Santa Caterina de Barcelona (avui enderrocat i amb un pàrquing construït en el seu lloc). Home ja gran (no oblidem que el coneixem actuant al servei del rei des de mitjans de segle), i preocupat per les nombroses malifetes que ha fet al llarg de la seva vida (fer tractes

Porxades gòtiques del carrer de la Salut (abans Major o de Dalt). La casa que sobremunta aquests arcs és coneguda per "Casa de la Volta" i es troba documentada del segle XVI.

amb jueus, que fan el seu guany amb usura; influir el monarca per fer «molts maïs i danys en moltes i diverses persones»; guanyar diners amb els daus i altres jocs il·lícits; rebre suborns per afavorir algú en la seva relació amb el monarca), passa els darrers anys de la seva vida redactant i modificant el seu testament, de manera que n'hem conservat quatre versions (1285, 1302, 1303, 1304). No oblidant els seus fills (Berenguer, que rep terres i cases a Barcelona i el Vallès, encetant una família del principat que, dues generacions més enllà, serà ennoblida; Guillem, que rep un dot molt considerable, 10.000 sous, en casar-se amb el prohom de Barcelona Ramon Ricard; i Jaume, il·legítim, que rep un benefici a la seu de Barcelona) nomena, però, els seus hereus universals els pobres de Jesucrist, en la figura de la Pia Almoina de la mateixa catedral de Barcelona. Entre les moltes propietats que aquesta rep, al Vallès, al Maresme i a l'Anoia, figura tot el llegat constituït entorn de l'herència de Ramon de Ribafort, que trobem especificat en el llibre de censos de 1536, sota l'epígraf «Quadra de la Fortesa», i que reproduïm íntegrament en apèndix.

A MANERA DE CONCLUSIÓ

És evident, mirant l'evolució del conjunt de terres que aquí hem intentat estudiar, la tendència absoluta a la concentració de propietats en mans d'un nombre cada cop més reduït d'individus, que es converteixen en autèntics senyors territorials dels llocs. Així, hem pogut observar com, en el decurs d'un segle escàs, almenys tres patrimonis d'origen diferent, els dels Ribafort (entorn a la domus homònima), Ferrer (entorn a l'honor de la coma de Bas) i Capellades (amb terres no especificades) es concentren en unes soles mans, les de Pere de Capellades, un funcionari enriquit a espatlles del rei, per acabar fornint finalment la riquesa d'un únic patrimoni —que mai es desmembra per herències i litigis successoris, sinó que sempre augmenta, ja per adquisició, ja per la pietat popular, aporegada amb el destí incert després de la mort— el de l'església, gran propietària baixmedieval, gran senyora feudal de l'Antic Règim.

Romanalles d'una torre cantonera rodona del castell de Castellet, conegut actualment per castell del Badorc o de la Ventosa, situat als límits SW del terme.

APÈNDIX 1

Document de reconeixement, signat pels marmessors d'Albert Ferrer, de la venda de diverses propietats del dit testador feta per Pere i Ramon Ferrer, fills seus, a Pere de Capellades.

(Referència: Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona, 1-6 1948; 1271, juliol, 10).

(Traducció lliure del llatí).

«Sàpiga tothom que nosaltres, Guillem Perelló, clergue d'Òdena; Pere Ferrer, del castell d'Òdena, i Pere Ferrer, nebot del difunt Albert Ferrer d'Igualada, tots nosaltres, marmessors del testament del dit difunt Albert Ferrer, reconeixem per cert i assegurem en veritat que vosaltres, Pere Ferrer i Ramon Ferrer, fills i hereus del difunt Albert Ferrer, amb la nostra llicència, voluntat i acord vàreu vendre, amb Berenguera, esposa vostra, ja citat Pere Ferrer, a Pere de Capellades i els seus, perpètuament, per alou franc i lliure, la casa de Ribafort, amb tots els masos i terres, termes, drets i pertinences seus, pel preu de set-cents sous de Barcelona; i que igualment vàreu vendre a Pere i els seus, per sempre, pel preu de mil cinc-cents cinquanta sous de Barcelona, tots els censos, cases, horts, possessions i drets que el difunt Albert Ferrer tenia i havia de tenir a la vila i mercadal de Piera i a l'horta Ferrera, i totes les altres coses que tenia i havia de tenir el dit pare vostre a la vila de Piera i els seus termes, que tenia pel senyor rei, i les nou quarteres d'ordi i tres quarteres d'espelta, a mesura de Piera, que el ja dit pare vostre tenia i rebia cada any a la farga de Piera, farga que tenia pel senyor rei; i que li vàreu vendre, a ell i als seus, igualment, el mas anomenat Guinovart, que és força prop de la dita «domus» de Ribafort, i junt al lloc de «Cescuales», amb totes les terres, drets i pertinences d'aquest mas. Aquest mas, el tenia, pel vostre pare, en Maltorrent, i el dit pare vostre el tenia pel senyor rei, tal com tot això es conté en les cartes públiques de venda fetes a vosaltres Pere de Capellades i els vostres; vendicions totes elles que lloem, concedim i a ciència certa confirmem per sempre, a vosaltres i els vostres, i als dits Pere

de Capellades i els seus, reconeixent i confiant que sou hereus del dit pare vostre, i que vàreu donar al senyor rei, d'aquest preu, per raó del seu lluïme, 200 sous, i que tots els altres diners vàreu donar i soldre als creditors del vostre pare i a les persones que ell va injuriar, i en els seus llegats, de manera que a vosaltres gairebé no us ha restat res. Això fou fet el sisè dia dels idus de juliol de l'any del senyor de 1271. Signatura de Guillem Perelló, ja dit marmessor, que això signo. Signatura de Pere Ferrer del Castell d'Òdena, marmessor, que signo. Signatura de Berenguera, esposa de Pere Ferrer, fill del difunt Albert Ferrer, cercionada del meu esponsalici pel notari, que tot això anterior lloo, concedeixo, aprovo i juro atendre i complir i no contravenir en res, cosa que juro posant les meves mans sobre els quatre Sants Evangelis. En són testimonis Bernat Olafre, Bernat Truyols i Jaume Llorenç. Signatura (autògrafa) de Guillem Perelló, clergue d'Òdena, que això signo.

Signatura (autògrafa) de Guillem Andreu, rector i notari públic de l'església d'Igualada, el qual aquest document va tancar, amb lletres rascades i esmenades a la sisena línia, on diu «i», el dia 1 l'any que consten més amunt.

APÈNDIX 2

Llista dels censos de la quadra de la Fortesa (1536), de la Pia Almoïna.

«Son tenguts dits censos ensemms ab tots los següents de la present quadra en part com hereva de Umbert Dezlor, canonge, y en part de Pere de Capellades, com apar largament en lo Speculum Elemosine en lo títol de La Fortesa».

- Ramon Molner , per mas, terres i possessions	3 q(uarteres) d'ordi 2q 6? forment
Mas Caduques, amb hort	1/2 q forment 7 ll(iures) vi 2 gallines
Hort al pla	15 sous
Hort	4 sous
Hort contigu	5 sous
Hort	3 sous
2 peces de terra	3 sous
una peça a la vora de l'Anoia, abans vinya	5 sous
Hort	4 sous
- Pere Molner , pel Mas Velles	2 q civada 2 q ordi
Horta al mas Calderes	10 ll 1 sou
Mas Font	10 ll 1 s
- Pere Figuera , del terme de Lavit, per un molí que solia moldre amb dues moles	1 q 6 sesters
- (?)	5's
- (?)	10 ll 1 s
- (?)	10 s
- Antoni? per dues peces de terra que foren del Bover del mas	10 ll 1 s
- Dalmau Corts , per una peça d'horta	2 capons
Establert el 1431	
- Dues peces (no especificades)	3 s
- Joan Bover de Masquefa , per hort	1 s
- Antoni Leopart , per un hort	5 s
per altre hort	3 s
- Nicolau Avinyó per un hort	5 s
per altre hort	1 s 8 d
- De totes les cases sobre el pla	1/5 dels fruits

(Font: Llibre de Censos de la Pia Almoïna, 1536)

RELACIÓ DE DOCUMENTS EMPRATS

- A.C.B. 1-6-1885. 1220, VII, 15: Donació de la casa de Ribafort per esponsalici feta per Sibilla de Ribafort, a favor de son espòs, Arnau Ferrer.
- A.C.B. 1-6-370. 1245, I, 10: Sentència donada per Sanç de Vilafranca en la qüestió que sostenia Arnau Ferrer de Ribafort contra Arnau Oller sobre l'honor de la Coma de Bas i terres adjuntes.
- A.C.B. 1-6-607. 1247, III, 20: Cessió dels drets de Berenguer Rubí de Piera sobre Ribafort a Albert Ferrer.
- A.C.B. 4-1-68. 1269, VII, 29: Testament d'Albert Ferrer d'Igualada.
- A.C.B. 4-15-24 (B). 1271, IV, 30: Venda per part dels fills de l'anterior, a Pere de Capellades, del llegat patern.
- A.C.B. 1-6-1948. 1271, VII, 10: Reconeixement per part dels marmessors d'Albert Ferrer de la venda abans dita.
- A.C.B. 4-15-24: Tres testaments de Pere de Capellades.

BIBLIOGRAFIA

- AVINYÓ, JOAN: *Monografia històrica del Castell de Cabrera y poble de Vallbona en el Panadés*. Vallbona d'Anoia, 1909.
- Liber Deccanatum Paenitensis et Appiarie*, volum manuscrit conservat en l'Arxiu Capítular de la Seu de Barcelona.
-